

**TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI HUZURIDAGI
IQTISODIYOT FANLARI BO'YICHA FAN DOKTORI (DSC) VA
FALSAFA DOKTORI (PHD) ILMIY DARAJASINI BERUVCHI
DSC.03/10.12.2019.I.16.01 RAQAMLI
ILMIY KENGASH**

UDK 336.71:331.461

NABIYEV BEKZOD KAMALIDDINOVICH

**TIJORAT BANKLARI DAROMADIGA TA'SIR QILUVCHI MOLIYAVIY
RISKLARNI BAHOLASHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN
FOYDALANISHNING SAMARALI USULLARI**

08.00.07 – «Moliya, pul muomalasi va kredit»

**IQTISODIYOT FANLARI BO'YICHA FALSAFA DOKTORI (PHD)
DISSERTATSIYASI**

Toshkent shahri – 2023 yil

KIRISH	3
I-BOB. MOLIYAVIY RISKLARNING IQTISODIY MAZMUNI, NAZARIY ASOSLARI VA ULARNING TURLARI.....	13
1.1. Tijorat banklariga ta'sir qiluvchi moliyaviy risklarni boshqarishning nazariy masalalari.....	13
1.2. Tijorat banklari daromadiga ta'sir qiluvchi moliyaviy risklarni baholashning jahon tajribasidan amaliyotda foydalanish yo'llari.....	25
1.3. Xorijiy banklar amaliyotida moliyaviy risklarni raqamli texnologiyalar asosida baholash usullari.....	36
I bob bo'yicha xulosalar.....	48
II-BOB. TIJORAT BANKLARI DAROMADINI SHAKLLANTIRUVCHI IQTISODIY KO'RSATKICHLAR TAHLILI.....	50
2.1. Tijorat banklari foizli daromadlariga risklarning ta'sir qilish modeli.....	50
2.2. Bank foizli daromadiga moliyaviy risklarni ta'sir qilish dinamikasi	64
2.3. Tijorat banklarida operatsion risklarni minimallashtirish yo'llari	75
2.4. Tijorat banklari kredit portfelini diversifikatsiyalash orqali risklarni darajasiga ta'sirini aniqlash modeli	94
II bob bo'yicha xulosalar	108
III-BOB. TIJORAT BANKLARI DAROMADIGA TA'SIR QILUVCHI MOLIYAVIY RISKLARNI BAHOLASHNI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI.....	109
3.1. Tijorat banklarini raqamlashtirish orqali moliya bozoridagi faoliyatini rivojlantirish masalalari	109
3.2. Tijorat banklari daromadiga ta'sir qiluvchi risklarni yuzaga keltiruvchi omillar va ularni oldini olish yo'llari.....	117
3.3. Tijorat banklari daromadiga ta'sir qiluvchi moliyaviy risklarni baholashda raqamli texnologiyalardan foydalanish istiqbollari	127
III bob bo'yicha xulosalar	136
XULOSA	137
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI	142

KIRISH

Dissertatsiya mavzusining dolzarbligi va zarurati. Bugungi kunda dunyo davlatlarining iqtisodiy barqaror taraqqiyotini rivojlantirish, raqobotbardoshligini oshirish, jamiyat farovonligini ta'minlash, banklarning xizmat sifatiga ta'sir qiluvchi risklarni baholashni yanada takomillashtirish aynan raqamli texnologiyalar asosida amalga oshirish muhim hisoblanadi. Jahon tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, raqamli iqtisodiyotga sarflanayotgan mablag'lar yil davomida oshib borayotganini kuzatish mumkin. Jumladan, «Xitoy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari akademiyasi tomonidan o'tkazilgan tadqiqotga ko'ra, Xitoyning raqamli iqtisodiyoti 2021 yili 5,4 trln. AQSH dollariga teng bo'lib, dunyoda AQSHdan (13,6 trln. AQSH dollari) keyin ikkinchi o'rinni egallagan. Uchinchi o'rinni Germaniya (2,54 trln. AQSH dollari), Yaponiya (2,48 trln. AQSH dollari), Buyuk Britaniya (1,79 trln. AQSH dollari), Fransiya (1,19 trln. AQSH dollari), J. Koreya (847,8 mlrd. AQSH dollari), Hindiston (514,9 mlrd. AQSH dollari), Kanada (434,5 mlrd. AQSH dollari) hamda Italiya davlati (377, mlrd. AQSH dollari) to'g'ri kelgan. O'rganilgan 47 mamlakat va mintaqadagi raqamli iqtisodiyot bozorining hajmi 2021 yilda yiliga 3 foizga o'sib, 32,6 trillion AQSH dollarini tashkil etgan»¹.

«Global raqamli bank bozorining hajmi 2018 yilda 803,8 mlrd. AQSH dollarga baholangan va 2027 yilga kelib 1,610 mlrd. AQSH dollariga yetishi kutilmoqda»². Raqamlashtirishdan moliyaviy operatsiyalarda iqtisodiy samaradorlikni oshirishga va turli jarayonlarga foydalanish qulayligi, uning raqamli bank bozorining o'sishiga turtki bo'lishi kutilmoqda, shu bilan birga ushbu jarayonni rivojlanishi esa ma'lumotlarning buzilishi bozor o'sishiga tahdid solishiga olib kelishi mumkin. Bank amaliyotida ilg'or zamonaviy texnologiyalarni joriy etish asosida mijozlarga xizmat ko'rsatish imkoniyatini oshirish va ularning sifat darajasini ko'tarish muammolariga bag'ishlangan

¹ <https://rankingroyals.com/top-10-countries-in-digital-economy-2021/>

² <https://www.researchdive.com/53/digital-banking-market>

ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Bu borada milliy bank tizimi va alohida olingan mintaqada bank tizimini rivojlantirish, bank operatsiyalarini raqamlashtirish, bank mijozlariga qulayliklar yaratish hamda xizmat sifatini oshirish bo'yicha qo'shimcha imkoniyatlarni aniqlash, raqamlashtirish orqali bank daromadini oshirishga ta'sir qiluvchi moliyaviy risklarni baholash va boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish yo'nalishlaridagi ilmiy tadqiqotlarga alohida ahamiyat qaratilmoqda.

Xalqaro darajada raqamlashtirish orqali bank daromadiga ta'sir qiluvchi moliyaviy risklarni baholash va boshqarishning nazariy-uslubiy va amaliy masalalari bo'yicha tadqiqotlar olib borilmoqda. Bank operatsiyalarini raqamlashtirish, ularga ta'sir qiluvchi risklarni baholash; bank daromadiga ta'sir qiluvchi moliyaviy risklarni baholashni takomillashtirish; moliyaviy risklarni baholashning turli usullaridan foydalanish; bank daromadiga ta'sir qiluvchi risklarni baholashda iqtisodiy muhitni, giyosiyosiy vaziyatlarni hisobga olish shular jumlasidandir. Respublikamiz tijorat banklarida raqamli texnologiyalarni qo'llash orqali ularning daromadlarini oshirishning ilmiy-metodologik asoslarining to'liq shakllantirilmaganligi, natijada ularga ta'sir qiluvchi moliyaviy risklarni baholashning jahon metodologiyasini O'zbekiston uchun maqbul shart-sharoitlarda qo'llash masalalari alohida ob'ekt sifatida yetarlicha ilmiy tadqiq etilmagan.

O'zbekiston tijorat banklari faoliyatida «...operatsion jarayonlarini raqamlashtirish darajasini 2026 yil yakuniga qadar 70 foizga oshirish»³ vazifasi belgilangan. Ushbu vazifalarni bajarishda tijorat banklari faoliyatiga ta'sir qiluvchi risklarni ta'sir darajasini raqamli texnologiyalar asosida oldindan aniqlash texnologiyalarini joriy etishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ushbu holatlar bank sohasidagi har bir operatsion jarayonlarga raqamlashtirishni keng qo'llash masalalari ko'p jihatdan ilmiy yondashuvlarni taqoza etmoqda.

³ 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistanning taqaqqiyot cstrategiyasi. "Adolat" milliy xuquqiy markazi,-T.: 2022 y.- 152 b.